

Arcunk fölmutatása mint áldozati cselekmény

TAKÁCS ZSUZA

„A gyökértelenség a művész hazája.”
(Pilinszky)

Költő, író, műfordító. Legutóbbi írását 2005. 11. számunkban közöltük. Elhangzott a Római Magyar Akadémián 2005. december 17-én.

Engedjék meg, hogy a dolgok közepébe vágva, az *Eszmélet* VII. versszakának idézésével kezdjem, mivel úgy érzem, hogy ennek a mindenféle irodalomtörténeti értelmezésnek ellenálló versnek a titkát József Attila, egy általános és megrendítő fenomenológiai tapasztalat megfogalmazásával, a versen belül önmaga leplezi le. „*Én fölnéztem az est alól / az egek fogaskerekére — / csilló véletlen szálaiból / törvényt szótt a múlt szövőszéke / és megint fölnéztem az égre / álmaim gőzei alól / s láttam, a törvény szövedéke / mindig fölfeslik valahol.*” József Attila Halász Gábornak írott levele megerősít minket abban a hitben, hogy a „szövedék” fölfeslése a költő életének szövedékére is áll. Az *Eszmélet* vizsgálatát ebből a versszakból indítva nem kell ragaszkodnunk a helyhez, időhöz, oksághoz kötött logika alkalmazásához a vers elemzése során. Senkiföldjévé lesz akkor a költészet bolyongásának színtere, mint ahogyan valójában is az, szükségünk lesz az önmagunk iránt érzett idegenség megtapasztalására, a vad világlátásra, amelyről Merleau-Ponty beszél, mondván, hogy a köztes világ vad vilákként tárul szemünk elé, melyben „öröklött kultúránk hasadásai mögött vagy alatt vad lét lakozik”. E vad világnak képei között, személyes tapasztalataink alapján állíthatjuk, saját excesszusainkra is visszautalva, eddig ismeretlen, legsajátabb arcunkra meredünk. A költészet félelmetes heuréka élménye ez. A figyelő tekintetünk alatt kirajzolódó folytonossági hiány vagy hiba kilendít minket addigi pályánkról, rámutat az addig rejtett összefüggésekre, feltűnő, majd újra eltűnő fénybe állítja életünket. Talán a hasadtság-érzéshez, a *hasított fához*, a *fölfeslő szövedékhez*, a *meghasadt múlt*hoz (hogy csak az *Eszmélet*ben szereplő rokon értelmű jelzőket soroljam) valóban köze van József Attila betegségének, de mindenképp köze van érzékenységéhez, foglalkozásához, a kornak ahhoz a tapasztalatához, amely kimondta már Adyval is a *minden egész eltörött* evidenciáját.

Tengelyi László *Élettörténet és sorseseemény* című könyvében kétféle *énazonosságot* különböztet meg: a narratív identitást, mely — leegyszerűsítve — arra a gyakorlatra utal, ahogyan életraj-

zunkban önmagunkról szoktunk beszélni, másrésről az önma-
gunkra látás lényegi pillanatában elének rajzolódó arcot, mely
szemben a történetbe foglalhatóval, bennünk a „kreatúrát”, ön-
magunk lényegét, szentségként, mintegy fölmutatja. Az *Eszmélet*
idézett szakaszában szereplő hasadás — tapasztalataim és értel-
mezésem szerint — a folytonosság vigaszának és rabságának
szüneteltetését is jelenti egyúttal, azaz, hogy megszabadulunk a
helyhez és időhöz való kötöttség jobbágy státuszából egy léleg-
zetvételnyi időre. E kérdés tárgyalásánál Tengelyi László fenti
könyvében Ricoeur *Önmagunk, mint másik* (*Soi même comme un
autre*) című könyvében írottakra hivatkozik, arra, hogy miként
foglaltatik bele önazonosságunkba az idegenség-érzés, vagy aho-
gyan a francia filozófus fogalmazott annak idején: a *más*ság. Ez a
más valaki mint köznapi lénye írja a költőkben a verset, én úgy
gondolom. Válaszom itt kapcsolódik ahhoz a kérdéshez, hogy
mennyiben hatott arra, amit írok, illetve mennyiben erősített Jó-
zsef Attila, illetve az ő hatását magában tovább görgető Pilinsz-
ky, hogy az utána fellépő nemzedék számomra legfontosabb
költőjét említsem. Úgy gondolom, hogy soha nem juthatunk más
következtetésre, csak arra, amit a Bibliában szereplő szöveget
kissé módosítva úgy fejezhetnénk ki leginkább, hogy mi ma-
gunk „*meddők* (azaz: némák) és *terméketlenek vagyunk*”, vagyis
hogy a bennünk lakozó másik áldozza föl önmagát. Hogy hall-
hatóvá váljon benne és általa a hang, el kell némulnia önmaga
számára. A reflexiót megelőző csönd megteremtése hasonlít a
meditáció során elérhető kiüresedés állapotához. (Idekívánkozik
az *Eszmélet* IV. szakaszának sokat idézett zárómondata, amely
válaszkeresésében önmagának hasonló senkiföldjét választ. „*Csak
ami nincs, annak van bokra, / csak ami lesz, az a virág, / ami van,
széthull darabokra.*”) Márpedig ha igazi énünknek a bennünk
hangtalan lakozót gondoljuk, más éli bennünk (és helyettünk)
zajos, megszokott életét. Ha valaki művészként, tudósként, üldö-
zöttként, árvaként vásárolna egy boltban, kérne felvilágosítást
egy járókelőtől, szállna villamosra, adná föl leveleit a postán,
senki sem értené, mit akar. A saját maga védelmében föl kell
hogy öltse annak vásárlói, fogyasztói, nemhez és korhoz kötött
álarcát, és az álarc hangján kell megszólalnia, de ettől még nem
sérül (azt is mondhatnánk, hogy az *Isten képére és hasonlatosságá-
ra* teremtett) saját arca.

Egyszerisége és megismételhetetlensége (vagy kudarcra és szé-
gyene) másoknak történő fölmutatása áldozati cselekmény. Idéz-
hetnénk ennek bizonyítására az élete utolsó éveiben írott versek
sokaságát, s idézzük mutatóba a *Fán a levelek* két változatában is
szereplő önmaga a világban mindenütt rab (*madár – fa*) képét.
„*A fán a levelek / lassan lengenek. / Már mind görbe, sárga / s
fonnyadt, puha. // Egy hallgatóg madár / köztük föl-lejár. / Mintha ka-
litékója volna a fa.*” Vagy az *Aki szeretni gyáva* vagy című vers, szín-

te találomra kiragadott két sorát: „Dolgaim is úgy hallgatják személyem, / mint bolond tanárt az üres padok.” Vagy a kevésbé ismertek közül a (Már régesrég) című vers kezdőszakaszát: „Már régesrég rájöttem én / kételtű vagyok, mint a béka / A zúgó egek fenekén / lapulok most, e költemény / szorongó lelkem buboréka.” És az egyik legismertebbet, a (Le vagyok győzve...) című vers két kezdősorát, a „Le vagyok győzve / győzelem, ha van / de nincs, akinek megadjam magam” (Isten-hiányról szóló) tanúságtételét. Hadd említsem itt jelentős költők hosszú sorának példájából Rilke döntését, aki leukémiásan sem kért fájdalomcsillapítót, e gesztussal vállalva szenvedő, belső lényével való azonosságát. József Attila késői költészetében sorsának alkudozás nélküli vállalása épp ilyen alkotóra valló áldozathozatal volt. Ahogyan Radnóti is a halálos fenyegetettségében mert nagy költővé válni, vagy az amerikai-angol Sylvia Plath, és a mindenütt idegen Celan is. Senki nem kívánhatja magának, de mindenki arra kényszerül — jobb latorként, a lelke üdvéért talán —, hogy életében, kisgyerek kora után legalább még egyszer megjelenítse a benne rejlő, maszk nélküli kreatúrát — ismét Pilinszkyt idézve — „fölmutassa magát” a többiek előtt. „Ha máskor nem, hát a halálos ágyon.” Az alkotóknak azonban az önfelmutatás kemény iskolájába kell járniuk. Hogyan másként értelmeznénk József Attila sorait, a „mielelőtt magamat feláldoznám” készülődését?

Ukon:

A Kreatúra tönkötő,
lerokad, megadja magát.
A Kreatúra, Az - Anni
tönkötő, mutatja magát.

Pilinszky János kézírása (Nagyvárosi ikonok, részlet)